

Open access -julkaiseminen

Oikeudellinen tausta ja tekijänoikeudet

Professori Juha Karhu
Lapin yliopisto ja
Tutkimuseettinen neuvottelukunta
31.8.2005

Open access –idea

- Tutkimus on kenen tahansa luettavissa
 - Ilmaiseksi ja esteettömästi
 - Internetistä www-selaimella
 - Kokotekstinä
 - Välittömästi ja pysyvästi sen julkistamishetkestä lähtien
 - Ilman rajoituksia käytölle tai levitykselle
 - paitsi että hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti sisältöä ei saa väärentää ja alkuperäiseen lähteeseen ja tekijään on viitattava asianmukaisesti

Open access -ehdotukset (mm.)

- Yliopistot ja korkeakoulut perustavat avoimet sähköiset tietoarkistot tutkijoidensa julkaisujen rinnakkaiskopioiden tallettamista varten
- Tutkijoita kannustetaan tallettamaan rinnakkaiskopioita julkaisuistaan
 - Referee-artikkelit, artikkelit yliopistojen omissa julkaisusarjoissa, konferenssiesitelmät, väitöskirjat
- Tutkimusrahoittajat, tieteelliset lehdet, kirjastot ja opetusministeriö tukevat edellistä ja muutoinkin edistävät Open access -toimintaa

Tekijänoikeusaskleet

- Ajatuksenkulku Open Access -toiminnan tekijänoikeuskysymysten suhteen on kaksivaiheinen
 - 1. vaihe koskee julkaisun tallettamista verkkoon ja
 - 2. vaihe verkon käyttäjien käyttöön liittyviä tekijänoikeudellisia kysymyksiä
- Mietintöön ei tullut sopimista koskevia yksityiskohtia

Tallentamisvaihe

- Kuka tallentaa ja millä oikeudella?
- Tekijä eli tieteenharjoittaja itse
 - Lähtökohtaisesti tekijällä on oikeus
 - Onko kuitenkin tehnyt sopimuksia, jotka vaikuttavat asiaan? Salliiko mahdollinen julkaisija käsikirjoitusversion luovuttamisen avoimeen saatavuuden?
- Yliopisto tai tutkimuslaitos
 - Lähtökohtaisesti ei ole oikeutta tallentaa
 - Onko yliopisto tai tutkimuslaitos kuitenkin itse tehnyt tutkijoidensa kanssa sopimuksia, jotka oikeuttavat toimintaan? Onko varmistettu, että myös tekijällä on oikeus antaa käsikirjoitus avoimeen saatavuuteen?

Käyttö tietoverkoissa

- Avoimen tiedelehden tai avoimen sähköisen julkaisuarkiston perustaminen
- Millä tavoin saatetaan yleisön saataville?
 - Käyttöluvat tekijöiltä ”raskaisiin” käyttötapoihin
 - Kopiointimahdollisuus
 - ”Kevyet” käytötavat lähtökohtaisesti sallittuja ilman tekijän lupaakin jos aineisto hankittu laillisesti
 - Selailu
 - Lukeminen

Tekijänoikeustarkastelun kolme näkökulmaa

- Tekijänoikeusjuridinen näkökulma
 - Tekijänoikeuslainsäädäntö ja muu sääntely
- Oikeustaloustieteellinen näkökulma
 - Sääntelyn tarve, toimivuus ja tehokkuus erilaisten transaktiokustannusten kannalta
- Perus- ja ihmisoikeusnäkökulma
 - Sääntelyn vaikuttavuus perus- ja ihmisoikeuksissa vahvistettujen arvojen ja tavoitteiden toteutumisessa

Perus- ja ihmisoikeusnäkökulma

- Tieteen vapaus
 - **Perustuslain 16.3 § Sivistykselliset oikeudet**
 - Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu.
- Omaisuuden suoja
 - **Perustuslain 15.1 § Omaisuuden suoja**
 - Jokaisen omaisuus on turvattu
- Sananvapaus
 - **Perustuslain 12.1 § Sananvapaus ja julkisuus**
 - Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä.
- Elinkeinovapaus
 - **Perustuslain 18.1 § Oikeus työhön ja elinkeinovapaus**
 - Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla.

Perusoikeuksien vaikuttavuuden kokonaisarviointi

- Perusoikeuksien vaikutustavat
 - Kunnioittaa eli arvostaa oikeudellisesti
 - Suojata eli turvata käyttö ja antaa suojaa loukkaustilanteissa
 - Edesauttaa toteutumista eli luoda oikeudellisesti suotuisat olosuhteet toteuttaa
- Perusoikeuksien keskinäinen punninta suhteellisuusperiaatteen mukaisesti
 - ”mitä – sitä” -logiikka: mitä tärkeämpää yhden perusoikeuden kannalta, sitä pitemmälle voidaan puuttua toiseen perusoikeuteen

Perusoikeudet OA-toimintojen kehittälyssä ja toteutuksessa (1/4)

- Tieteen vapaus – tutkijoiden vapaudet: suhde samantyyppinen kuin kulttuurisessa perusoikeudessa alkuperäiskansojen osalta
 - Oikeus toteutuu sekä yksilöllisinä oikeuksina että yhdessä muiden ryhmän jäsenten kanssa
- Tieteen vapauden yhteys tieteen avoimuuteen ja sitä kautta tieteellisen kritiikin mahdollisuuteen
 - Tutkimuskirjallisuuden hankintakustannukset sekä aineistojen käyttöoikeuksien hallinnointikustannukset pienenevät

Perusoikeudet OA-toimintojen kehittälyssä ja toteutuksessa (2/4)

- Omaisuudensuoja johtaa tekijänoikeuksien suojaan yhtenä omistusoikeuden tyyppinä.
- Taustana tiedettä harjoittavien henkilöiden luovan toiminnan kunnioittaminen ja arvostaminen.
- Tekijänoikeuksien rajat ja ns. fair use -alue määrittyy erityisesti suhteessa muihin perusoikeuksiin
 - Analogia keskusteluun tekijänoikeuksista jumalanpalvelusmusiikkiin

Perusoikeudet OA-toimintojen kehittälyssä ja toteutuksessa (3/4)

- Sananvapaus on ollut erityisen paljon esillä Yhdysvalloissa.
- Merkitystä myös Suomessa erityisesti kun pidetään silmällä aitoja mahdollisuuksia päästä käyttämään sananvapauttaan tieteessä
 - Tutkimusjulkaisemisen ongelmat tässä rakenteellisesti samantyyppisiä kuin yleisestikin sananvapauden käytössä: kustantajat vaikuttavat siihen, kenen mielipide julkaistaan.
- OA-toiminnoissa myös julkaisemaan pääsyn kriteerit mietittävä asianmukaisesti (refereetoiminta)

Perusoikeudet OA-toimintojen kehittälyssä ja toteutuksessa (4/4)

- Elinkeinovapaus
- OA-toimintatavalla on vaikutusta nykyisiin tiedekustannusmarkkinoihin
- Kaupallisilla tiedekustannusyriityksillä on sekä oikeus jatkaa valitsemallaan liiketoimintasuunnalla että tietyissä tilanteissa oikeus saada hyvitystä turhiksi tai tuottamattomiksi käyneistä investoinneistaan, erityisesti mikäli OA-toimintatapa toteutetaan vahvalla julkisella tuella (= ei saa "vääristää" kilpailua kustannusmarkkinoilla).
- Elinkeinovapaus suojaa myös tiedettä rahoittavien tahojen asianmukaisia liiketaloudellisia intressejä. Toisaalta monopolistinen toiminta ei saa suojaa.
- Elinkeinovapaus myös puoltaa OA-toiminnan vahventamista, koska markkinoille pääsyn kynnykset alenevat, kun yritysten tiedonhankintakustannukset laskevat. Näin OA-toiminta parantaa toimivien markkinoiden edellytyksiä.

Yhteenveto

- Open access -toiminnot ovat luonnollinen tapa toteuttaa tiedettä yhteiskuntien yhteiskäyttöisenä omaisuutena
 - > toimintoja vahvistamalla ja hyviä käytäntöjä luomalla vaikutetaan käyttöilupien (lissenssien) asemaan ja lopulta tarpeeseen ylipäänsä
 - > open access -toimintaan liittyy luonnostaan kaikille toimijoille keskeisiä velvollisuuksia
 - > jokamiehen oikeudet voivat toimia juridisena mallina

Tieteen vapauden ulottuvuudet

- HE 309/1993 vp tieteen vapauden perusoikeudesta:
 - ”Tieteen suuntautumisen tulee toteutua ensisijaisesti tieteellisen yhteisön itsensä harjoittaman tieteen kritiikin kautta.”
 - Mahdollisuudet nauttia tieteen vapaudesta yhdessä muiden tutkijoiden kanssa (vrt. vähemmistöjen kulttuuriset oikeudet) ja aidosta sananvapaudesta siinä mielessä, että on pääsy lähteisiin ja referensseihin